

Szócs Levente

KÉT PUBLIKÁLT NÉPI ÖNÉLETRAJZ IRODALMI RECEPCIÓJA

Bevezetés

1995-ben Kolozsváron, majd 2003-ban Székelyudvarhelyen jelenik meg Zsigmond Erzsébet *Sírató. Életem panaszos könyve* című önéletírása.¹ A mű utószavában² Keszeg Vilmos kifejti, hogy bár általános műfaji, formai egyezések vannak a népi önéletrajz és a huszadik század eleji népi írók, vagy akár a tizenhetedik századi (Kemény János, Bethlen Miklós és mások által írt) autobiográfiák között, a kibontakozó népi memoár-irodalom mégsem tekinthető ezek leszármazottjaként, előzményként valójában a rövid népi epika (igaztörténet, monda) vélhető. A műfaj kialakulásának oka a hagyományos beszélőközösségek kereteinek fellazulásával magyarázható. Az írni tudás elterjedése, általánossá válása hozza az új kommunikációs csatornák megjelenésével azokat az új lehetőségeket, beszédhelyzeteket, melyek által a folklór-termelés újra beszélőközösségre, pontosabban hallgatóságra lelhet.³

Az új beszédhelyzet legfontosabb hozadéka, hogy a beszélő közönsége túllépi a szűk közösség határait, azaz a beszélő nem környezete, hanem *virtuális beszélőközösség* számára alkot. A beszélő és közönsége eltávolodik egymástól, s így a szöveg, a mű megítélése elveszti egységességét: megváltozik a beszédeselemény elrendeződése, a befogadók nem az alkotás pillanatában szembesülnek a szöveggel, hanem egy többlépcsős (a kötet gondozójának, lektorának, szerkesztőjének kulcsszerepe által meghatározott) folyamatnak alárendelten publikált szöveget olvasnak.⁴ A mű elszakad az alkotásfolyamattól, illetve alkotójától, s egyben kilép szerzőjének lokális közösségéből (melynek tagjaként az alkotó az abban érvényes jel- és szimbólumrendszert használva fogalmaz üzenetet), azonban szerzője nevét továbbra is hordozza, így végeredményben a hivatásos irodalom felé tolódik el. Mégis, a szépirodalmi művekkel való külső hasonlóság ellenére folklórként olvasandók a népi önéletrajzok, mondja a szerző, az „alkotási folyamatot elindító kihívás, érdeklődés a közösségen

kívüli, idegen, s a művet is a közösségen kívülre szippantja”, a műfaj a folklorizmus megnyilatkozásának tekinthető.⁵

E gondolatokból kiindulva számos műfajelméleti kérdést fogalmazhatunk meg a népi önéletrajzzal kapcsolatban. A publikált szövegek recepciójának látván elsősorban arra figyelhetünk fel, hogy a különböző fórumok, beszédhelyzeteket kezdeményező és fenntartó közegek (esetünkben a néprajztudomány, a szépirodalmi-esztétikai gondolkodás, illetve azok a lokális közösségek, ahol ezeket a szövegeket olvassák) természetesen igyekeznek elhelyezni a népi önéletrajzot abban az intertextuális térben, mely hozzászokott ahhoz, hogy bizonyos hasonlóságok alapján az egyes szövegeket műfajokhoz sorolja, rendelje hozzá.

Ha arra keresnénk választ, hogy melyek lehetnek a fent említett hasonlóságok, Paul de Man álláspontjából indulhatnánk ki, aki az önéletrajzot mint az olvasás és megértés figuráját definiálja, mint önéletrajzi mozzanatot, mely során az önéletrajz szerzője (referens) és az önéletrajz központi figurája (főszereplő), valamint szerző és olvasó kölcsönösen igazodik egymáshoz, tükrös struktúrát teremtve az olvasás folyamatában.⁶ A népi önéletrajz elsősorban írott szöveg, mely a néprajztudomány szemszögéből azért népi, mivel szerzője – bármi legyen is annak foglalkozása, társadalmi, szociális vagy gazdasági helyzete – nem hivatásos író, azaz a hivatásos kultúrában nincs hivatásos íróként számon tartva, legalábbis abban a pillanatban, amikor az íráshoz hozzáfog. A népi önéletrajzot ebből a szempontból Roger Chartier a hétköznapi írások (*écritures ordinaires*) reprezentatív szövegtípusaként határozza meg.⁷

Ami a szöveget illeti, autobiografikus jellegénél fogva a Philippe Lejeune által felvázolt lehetséges önéletírás-definícióval hozható kapcsolatba, a következő kulcsfogalmak mentén: 1. visszatekintő perspektívájú prózai elbeszélés; 2. a szerző (valós személy) és elbeszélő (a szöveg narrátora) azonos; 3. a hangsúly a szövegben a magánéletre és a személyi-

¹ ZSIGMOND Erzsébet 1995, 2003.

² KESZEG Vilmos 2003. (A második kiadás bővített utószavára hivatkozunk a továbbiakban.)

³ KESZEG Vilmos 2003, 129–130.

⁴ Uo., 131–132.

⁵ Uo., 132.

⁶ de MAN, Paul 1997, 95–96.

⁷ CHARTIER, Roger 2001, 784–788.

ség történetére összpontosul. Lejeune ugyanakkor a definíció e lehetséges szempontjai kapcsán kifejti, hogy az önéletírás definíciójában az olvasás játszik kulcsfontosságú szerepet. Az önéletrajzi tér kijelölése, illetve az olvasó számára javasolt, kifejtett vagy kifejtetlen olvasási szerződés definiál egy ilyen szöveget önéletírásként.⁸

A szépirodalom, a néprajztudomány, valamint a lokális közösség mint olvasóközönség egyértelműen a saját maga által forgalmazott, használt fogalmakhoz, olvasási szokásokhoz rendeli hozzá a fent említett *olvasási szerződést*. A különböző megközelítési módok olyan folyamatokat eredményeznek, melyek különbözőképpen kísérlik meg kanonizálni a műfajként meghatározott népi önéletrajzot. E tekintetben beszélünk jelen esetben *irodalmi, néprajztudományi, valamint lokális* recepcióról, annak megfelelően, hogy a szövegekről milyen jellegű fórumokon alakul ki diskurzus, vita, párbeszéd.

A következőkben két, az 1970-es évek elején publikált népi önéletrajz kapcsán írt néhány recenziót tekintünk át, annak érdekében, hogy lássuk, az akkor éppen aktuális (főként irodalmi jellegű) diskurzusok hogyan fogadják a szépirodalmi olvasmányként kínált, publikált népi önéletrajzot. Arra keresünk választ, hogy a népi önéletrajz befogadására milyen mértékben készült fel a három évtizeddel ezelőtti közélet és tudományos gondolkodás, hogyan, milyen szempontok szerint értelmezi azt, milyen helyet kínál a népi önéletrajz számára az akkor érvényes intertextuális térben, kanonizációs gyakorlatban.

Tamási Gáspár: *Vadon nőtt gyöngyvirág*⁹

Az 1970-ben megjelent önéletrajz valóságos könyvsiker, 1971-ben már második kiadását éri. Kezdetektől fogva a szerző bátyja, Tamási Áron író nevét fűzik hozzá minden, a kiadvánnyal kapcsolatos beszédhelyzetben, és ezzel már kezdetektől fogva a szépirodalom irányába tolódik el a kötet recepciója. A *Művelődés* című kolozsvári folyóirat egyik 1971-es lapszámában¹⁰ az 1970-ben megjelent romániai magyar kiadványok adatait közölve az önéletrajzot a *szépirodalom* kategóriába sorolja.

A kötet első és második kiadásának gondozója, Kányádi Sándor költő a második kiadás előszavában írja: „*Mégse gondoljon senki valami halovány utánzengőre, aki nagynevű bátyja árnyékában, annak morzsáiból élődne.*”¹¹ Nem kuriózum a könyv, mondja, mert – habár Tamási-kutatók számára rengeteg hiteles adattal fog szolgálni – „*önálló becse*” az ihletettség és „*a mesélő kedvet bölcsen partok közé kor-*

mányzó fegyelem.” A Tamási Áronról szóló diskurzusokban klasszikussá vált életrajzi vonatkozást ismeretve (miszerint a Tamási család hagyományai szerint csupán egy fiúgyermek tanulhatott tovább, és egy véletlen baleset során esett Áronra a választás) Kányádi így fogalmaz: „*Talán a természet, a gondviselés kárpótló ajándékának mondható ez az írás...*”

Nagy László lírai hangvételű tudósítása jelenik meg rövidesen a kötet kiadása után, 1970 októberében az *Élet és Irodalom* hasábjain: „*Könyvet kaptam Erdélyből, az ajánlás lila tintával formásan róva. Olyan ember betűvetése, aki tiszteli az írást, aki mindmáig földműves: Tamási Gáspár Farkaslakáról. Áron édesöccse. (...) Gáspár alakját idézem, a kicsi és inas fekete embert, ahogy vendégeskedik Áron budai lakásán. Egyszerű székelly ünneplőben, ül teljes derékszögben a széken, keze a térdén. De ez a kép nem a feszélyezettségre utal, hanem a tisztességtudás kifejezése, és úgy takaros, hogy gesztusban meggondolt, szóban takarékos. Ilyen ember írta a könyvet. A Múzsánál is vendég. Ahogy Áron is csak tiszta fehér ingben tudta megfogni a tollat.*”¹² A cikkíró ezután bevallja, hogy leghamarabb Tamási Áron miatt vonzotta a könyv, de kellemesen csalódott a szövegben. A kötet értékét abban látja, hogy az a Tamási család életrajzához szolgál jelentős adatokkal, mintegy kiegészíti az író Tamási életművét; a szöveget mint emlékeztést definiálja: „*Gáspár élete krónikásan megírt eseményekben*”.

A *Forrás* 1971-ik évi első számában jelenik meg Szekér Endre recenziója¹³, mely Tamási Áron nevével vezeti be az önéletrajzot. „*A Vadon nőtt gyöngyvirág egy farkaslaki székelly parasztember hétköznapjait és vasárnapjait örökölte meg – szól a definíció – minden irodalmi színezés, szépítés nélkül. Ez az emberi sors a könyv fundamentoma.*” Ismét az említett iskoláztatástörténettel találkozunk, s ennek következményeként beszél a cikkíró Tamási Gáspárnak a munkával való korai találkozásáról, katonáskodásáról, hadifogságáról, egyszóval az önéletrajzban leírt események összefoglalóját adja. Megjegyzi, hogy a „száraz” életrajzi adatok közlésén túl a szövegben fokozatosan rajzolódik ki a szerző egyénisége: „*Bevallja fájó kudarcait, lódtításait, hibáit. Nem takargat semmit. Így válik az emlékezés őszinte vallomássá. Természetes, közvetlen hangú ez a vallomás: gyakran szól az italozásról, verekedésről, csúfos kárvallásokról.*” A szülőföld- és a munkaszerepet emeli ki mint kulcsfogalmakat, és fontos passzusokként említi azokat a helyeket, melyek Tamási Áron életrajzához fűznek újabb adatokat.

Mindazonáltal Tamási Gáspár könyve, mondja a recenzió, újat, eredetit alkot, függetlenül Tamási

⁸ LEJEUNE, Philippe 2003, 17–45.

⁹ TAMÁSI Gáspár 1970.

¹⁰ *Művelődés*, 1971. XXIV. évf. 4. szám (április), 54–58.

¹¹ KÁNYÁDI Sándor 1971.

¹² NAGY László 1970.

¹³ SZEKÉR Endre 1971.

Árontól, és felsorolja azokat a stiláris értékeket, melyek különböznek a két Tamási esetben: „Míg a történetet kereké formálta, csattanókkal tette derűsebbé Tamási Áron, addig Gáspár a rövid szóbeli közlés egyszerűségével vonja meg a cselekmény határát, az anekdotikus részeket összevonva.” Különbség van a két Tamási alakábrázolásai között is, és az író Tamási kompozíciós törekvéseivel szemben az önéletíró Tamásinál „a mindennapi élet igazát, természetes áramlását” érzi.

A kolozsvári *Korunk* 1971/7-ik számában jelenik meg Kántor Lajosnak a fentiekétől kissé eltérő hangvétellű írása.¹⁴ A kötet második kiadásának kapcsán írja, hogy a nagy siker, illetve a Tamási Gáspárt ért kitüntetés (a Marosvásárhelyi Írók Társasága által 1970-ben odaítélt irodalmi díj) fényében érdemes „közelebb hajolni” az önéletíráshoz, hiszen „irodalmunk egészét érintő hitekhez és tévhitekhez juthatunk így közelebb” – mondja. Ezúttal kritikusabb hangnemből olvashatjuk a két Tamási szembesítését. Az önéletírás címét magyarázza, irodalomesztétikai kérdésfelvetésként értelmezve azt, és egyben megfontolandó a dokumentum és a szépirodalom viszonyának tekintetében. Egyszerű paraszti életéről beszél, mely csupán annyiban tér el másokétól, mondja, hogy jelen esetben Tamási Áron öccséről van szó. Tamási Gáspárt mint „farkaslaki Joó Györgyöt” említi, ugyanakkor meglepőnek találja, hogy Tamási Áron milyen keveset szerepel a szövegben, amikor egyáltalán szerepel, akkor is úgy, mint minden más farkaslaki ember, fájlalja, hogy a könyv nem tartalmaz adatot arra nézve, hogy a Tamási család hogyan olvasta, vagy egyáltalán olvasta-e az író szövegeit.

Kántor Lajos ugyanakkor láthatóan elutasítja az önéletírás szépirodalomként való olvasását: „Az írói gond és vívódás nem egyszerűsíthető le a szociológiailag ellenőrizhető valóságtükrözésre.” Kijelentését Tamási Áron szavainak idézésével nyomatékosítja, és az irodalom nagyjaira hivatkozik: Krúdy, Kosztolányi, Gelléri, Móricz regényeinek dokumentumértékét állítja szembe Tamási Gáspár írásával.

Végül említsük meg Kósa László 1972-ben, az *Ethnographia* hasábjain közölt recenzióját.¹⁵ A cikk azzal kezdődik, hogy Tamási Gáspár műve eltér azoktól a magyar irodalomban egyébként már jól ismert esetektől, amelyek során egy-egy jelentős író vagy költő valamelyik hozzátartozója tollat ragad és megírja visszaemlékezéseit, s mely művekben a hős valójában nem a szerző, hanem az elhunyt nagynevű hozzátartozó. Tamási Gáspár műve ennél több Kósa szerint: túl azon, hogy a könyv Tamási Áron életrajzának tekintetében jelentős forrásértékkel bír, a

szerző nem író, nem kíván a szépirodalmi mércéhez közeledni. Tamási Gáspár könyve ugyanis, mondja a recenzió írója, *paraszti önéletrajz*. E műfaji besorolással együtt Kósa László a könyvet mint néprajzi forrásanyagot ajánlja: „Nem túlzás a könyvet teljes egészében néprajzi értékű forrásmunkának tartani”. Bár nem szakszerű gyűjtésről van szó, mégis a paraszti életmód hiteles forrásaként kezelendő tehát a szöveg: a „hamarosan eltűnő”, évszázados hagyományra visszatekintő magyar paraszti életformának elsősorban a társas érintkezés szokásai, a „hajdani közösségi élet”, a családi hierarchia, a szokások (udvarlás, guzsalyas), a munkához való viszony tekintetében hiteles ábrázolása a mű: „Tamási Gáspár könyve méltán számot tarthat nemcsak a nagyszámú Tamási-rajongó olvasó, de a magyar parasztság múltja kutatásának érdeklődésére is. Az olvasóközönség igényli a paraszti önéletírást. Ennek vitathatatlan tanújele az, hogy a kötet rövid időn belül két kiadásban fogyott el. Nyereség lenne, ha Magyarországon is születnének és megjelenéne hasonló értékes írások” – zárja a cikket Kósa László.

Látható, hogy a fent említett recenzióknak, illetve az előszónak van néhány erős közös vonása. Az egyik ilyen az, hogy Tamási Áron nevét feltétlenül említeni kell az önéletrajz kapcsán, méghozzá két fontosabb tekintetben: egyrészt Tamási Gáspárt mint szerzőt el kell határolni Tamási Árontól, megelőzendő minden olyan feltételezést, mely az önéletrajz íróját neves bátyjához viszonyítva háttérbe szorítaná; másrészt pedig, mint láttuk, az önéletrajzot Tamási Áron életrajzának viszonylatában forrásértékűnek kell tekinteni.

Kósa László kivételével mindegyik szerző a szépirodalom, az irodalomkritika területén dolgozik, következésképp mindegyik esetben szépirodalmi megközelítésben olvasunk az önéletrajzról, akár a pozitív, akár a Kántor Lajos részéről tanúsított kissé negatív hozzáállást tekintjük. Láthatjuk, hogy mindegyik írás egy-egy próbálkozás arra nézve, hogy hová is kell helyezni az aktuális műfaji ismeretek, irodalmi szemléletmódok, kritikai irányzatok rendszerében a művet. Egyedül Kósa László határozza meg egyértelműen néprajzi forrásként a művet, illetve ő az, aki azt a paraszti önéletrajz műfajához sorolja. Nem egyértelmű tehát a szöveg fogadtatása annak publikálásakor, nem látunk konkrét kísérletet, vagy egyáltalán késztetést arra, hogy önálló (néprajzi) műfajként kellene meghatározni Tamási Gáspár szövegét.

Győri Klára: Kiszáradt az én örömem zöld fája. Emlékezés¹⁶

Öt évvel Tamási Gáspár önéletrajzának publikálása után jelenik meg a következő népi önéletrajz,

¹⁴ KÁNTOR Lajos 1971.

¹⁵ KÓSA László 1970.

¹⁶ GYŐRI Klára 1975.

ezúttal már Nagy Olga néprajzkutató gondozásában. Érdekes tanulsággal szolgál a megjelenést követő néhány recenzió, vélemény felidézése.

Valójában a recepció fő szálát Nagy Olgának a kötethez írt előszava indítja el, azáltal, hogy előrebocsátja tudományos megalapozottságú nézeteit. „Kali néni” önéletírását így vezeti be: *„E könyv, melyet az olvasó kezében tart, elég meglepő írásmű: szerzője öreg parasztasszony, aki – nyilván a szokatlan feladat miatt – nagy szünetekkel, hosszú kihagyással füzetekbe írta le élete eseményeit”*.¹⁷ Az idézetből két jelentős információ olvasható ki. Az egyik az lenne, hogy Nagy Olga egyelőre mint széles körökhöz szóló olvasható (és nem mint néprajzi tárgyú vagy műfajú forrásmunkát) ajánlja a szöveget. A másik aspektus pedig ebből következik: a bevezető mondat óvatosan apellál a szöveg „furcsaságára”, vagyis arra, hogy az olvasó, bár szépirodalmi műhöz hasonló könyvet tart a kezében, azt mégsem hivatásos író, hanem egy egyszerű, ha úgy tetszik, nem-hivatásos, csupán írástudó asszony írta. Ezek után összefoglalja az önéletíró személyét: „Kali néni” voltaképp mesefa, százhusz igaz történet tudója, huszonegy Boccaccio-novella átértelmező mesélője, vagyis a népi szóbeliség markáns alakja, „népi alkotó”, közösségének tanítója, aki azonban ezúttal szakít a hagyományokkal, és papírra veti vallomásait. A közlésvágy, „a közlés gyönyöre” jellemzi a szerzőt, akiből a papír „legrejtettebb gondolatait és vágyait hozza felszínre”: *„Csak asszony tudja ilyen érzékletesen bemutatni az asszonyi kiszolgáltatottságot, amelyet a falu szellemi elmaradottsága, konzervativizmusa csak hangsúlyoz”*.¹⁸

Íme néhány további jellemzés: „Ösztönös kompozíciós törekvés”, „már-már írói tudatosságot feltételező” alkotásmód¹⁹; „társadalmi kép a mű”²⁰; *„A rövid és látszólag színes leánykor egyben közösségi élet, a közösségivé válás kezdetét jelenti. Ezt váltja fel aztán egy végleges, halálíg tartó asszonyi sors, asszonyi kiszolgáltatottság”*.²¹ Több-e az írás, mint a szóbeliség? – teszi fel a bevezető mindezen jellemvonásokkal párhuzamosan a kérdést, és egyben a választ is megadja: az önéletrajz voltaképp önmaga *„helyét keresi a szóbeliség (folklor) és írásbeliség (irodalmi mű) között”*.²² Érdekes, hogy ily módon helyezi el Nagy Olga a szöveget a virtuális szöveg-térben: az írásbeliséget az irodaloménak tulajdonítja, szemben a szóbeliséggel, mely a folklor jellemvonása.

Ezek után idézzünk néhány recenziót, melyek a szöveget fogadták, továbbgondolták.

Elsőként Szöcs István 1976. januárjában, az *Utunkban* közzétett cikkét (*A dokumentumtól az*

irodalomig)²³ említjük, mely egyértelműen támadja mind az önéletrajz íróját, mind a szöveg gondozóját, ez utóbbinak előszavát élesen, részletesen kritizálva. *„Lehet-e szépirodalom értékű egy önéletrajz pusztán őszinteségénél fogva?”* – hangzik a kérdésfelvetés. Az önéletrajz a recenzió szerint két fontos kérdést vet fel: a szépirodalom határainak, illetve a „dokumentumkiadás feladatai és helyes módjai”-nak kérdését. Győri Klára kötetét szenzációként fogadták, mondja, *„pedig sem a parasztíró, a földműves emberből, azaz iskolázatlan falusi emberből lett autodidakta – vagy teljesen tanulatlannak maradt – szerző nem ritkaság sem nálunk, sem sehol a világon, sem az olyan, aki sohasem lépett ki a paraszti életkeretéből, azaz: írt, anélkül, hogy íróvá lett volna”*.

Továbbmenve, Győri Klárát, mondja Szöcs István, már a kötet megjelenése előtt nagy elismertség övezi, folklórtudásának köszönhetően. Éppen ezért „okoz csalódást” a kötet: *„olykor Nagy Olgának kell figyelmeztetnie, hogy az nem hiteles. A mesefa sajátos problematikája, életművéhez való viszonyulása sincs benne. Tudománynak, néprajznak tehát a könyv aligha tekinthető.”* Az élettörténet maga sem „döbbenetes, páratlan, rendkívüli”, hiszen a népi írók és a naturalisták sok ilyen jellegű művet írtak már, mondja Szöcs István. „Tösgyökeres obszcénitás” ehelyett a mű. *„Dokumentáris értéke ennek is lehetne, lélektanászok, ideggyógyászok, szociológusok számára, ha – teljesen őszinte és manipulálatlan volna.”* Azzal is vádolja Nagy Olgát, hogy az az előszó tanúsága szerint nem tudja eldönteni, hogy az önéletrajzot a tudatosság, vagy az ösztönösség jellemzi, továbbá azzal, hogy a kötetet „valami nagy női lázadásnak”, emancipációs tettnek szánta. Nagy Olga ugyanis *„elmázasálja Homérosztól és Euripidésztől kezdve Ibsenig és Gorkijig az egész világ-irodalmat”*, akik Győri Klárával ellentétben hitelesen ábrázolják az asszonyi kiszolgáltatottságot. Azt is felrója a kötet gondozójának, hogy az meghamisította a szöveget, azáltal, hogy a kéziratot, mely eredetileg sem nagybetűt, sem írásjelet nem tartalmaz, központozva adta át a kiadónak: *„Tudományos és irodalmi szempontból egyaránt akkor lett volna érték egy ilyen Győri Klára-kötet, ha főanyagában tartalmazza azt a bizonyos százhusz „igaz történetet” és a széki szokásokról és helytörténeti adomákról, hiedelmekről szóló közléseit, végül pedig a teljesen módosíthatlan, ollózatlan, fésületlen vallomásokat.”*

Látható, hogy Szöcs István szépirodalmi kontextusba helyezve mond kritikát Győri Klára szövege fölött, a Homérosztól Gorkijig tartó világirodalmi

¹⁷ NAGY Olga 1975, 5.

¹⁸ NAGY Olga 1975, 5–12.

¹⁹ Uo., 22.

²⁰ Uo., 24.

²¹ Uo., 33–34.

²² Uo., 6.

²³ SZÖCS István 1976.

vonulatban azonban nincs helye ennek az írásnak. Ugyanakkor felvillan a néprajzi szempont is, ám a szöveg csakis akkor lehet néprajzi érdekeltégű, ha hiteles *dokumentumként* lenne kezelhető. Mint látjuk, itt sem esik szó arról, hogy önálló néprajzi műfajjal lenne dolgunk. Így az önéletírás két fő szálon ítéltetik meg: az „obszcénitás” és a „feminizmus” lesznek a kulcsszavai az elemzésnek, szemben Nagy Olga „bőven használt szuperlatívuszaival”.

Nagy Olga szintén az *Utunk* hasábjain válaszol Szöcs István támadására, *Legújabb (és szenzációs) adalékok boszorkány-ügyben, avagy: védekezése egy boszorkányságban bűnösnek találtatott egyénnek* című írásában.²⁴ Faksimile közli Kali néni egyik levelének részletét a központosításért ért vád védelmében, vállalja, hogy ő bujtotta fel az idős asszonyt az írásra, ám tagadja, hogy bármit is sugallt volna az önéletrajz szövegének írásakor. „Kali néni büvölt meg abban is, hogy higgyek benne: a népi alkotóerő kiapadhatatlan, ezért rövidesen útnak indulok, hogy még másokat is megrontsak-szuggerraljak a Kali néniéhez hasonló művek megírására.” – zárja sorait Nagy Olga.

E két cinikus hangvételi írás mellett jelennek meg azok a recenziók, melyek az önéletíró és irányítója „védelmét” képezik a kialakult nézeteltérések valóságos perében. Elsőként Látó Anna recenzióját említjük, mely a *Korunk* hasábjain jelent meg az 1976-os év közepén.²⁵ A cikk bevezetőjében a szerző a feminizmus kérdésében foglal állást. A fejtegetés abból indul ki, hogy „Kali néni” erős egyénisége folytán legyőzte az akadályokat, melyeket „szűk”, azaz konzervatív lokális közössége állított számára, és sikerült „felülkerekednie”, nemcsak azon, hanem „még tágabb” világán is. Mindezt pedig annak ellenére, hogy kétségkívül nem volt alkalma „tudatosan töprengeni” a feminizmus kérdéseiben, illetve nem ismerhette a már korábban ismertté vált, főként külföldi „dokumentumoknak, szociográfiai, lélektani és irodalmi értékű műveknek” számító feminista jellegű szövegeket. A kulcsszó tehát itt is a női emancipáció, ezúttal azonban pozitív vonatkozásokban. „Szerelem, nemi vágy – már már misztikusan egylényegű büntudat, és az azt követelő iszony – apja és férje személyében az ősi hagyomány hozadéka, következménye, kényszeré” – magyarázza Látó Anna az „Erős, kemény és kegyetlen” egyéniségű asszony szövegbéli magatartását. Mindazonáltal a szöveget értelmezve mondja: „Nem mentem fel Győri Klárát, még ha együttérzek is vele, sorsáért elsősorban ő maga a felelős”. A cikkíró szerint Győri Klára sorsa nem egyedi, egyedivé az teszi a történetet, hogy megírására sor kerül. Az írást pedig az motiválhatta, hogy Győri Klára ráérez élete során „hatalmára”, vagyis arra, hogy meséi, történetei

által képes hatni az emberekre. „*Úgy vélem, – mondja Látó Anna – az egy nagyepikán kívül, az irodalmi alkotásnak nem túlságosan kedvez a kiegyensúlyozottság, a nyugalom.*” Azaz, ha Győri Klárának nem lett volna olyan sorsa, amilyen volt, hozzá sem fogott volna az íráshoz. Így azonban az írás („*kifejezőeszközei, stílusa azokban a lekerekített, novellisztikusan összefogott történetekben*”), a „művészi önkifejezés gyönyörűsége” mellett) „a magány, boldogtalanság feloldását” jelenti.

Fent idézett recenzióval szinte egyidőben jelenik meg Cseres Tibor értelmezése, az *Élet és Irodalom* folyóirat egyik májusi számában.²⁶ A cím (*Asszony-élet a Mezőségen*) önmagában is beszédes, hiszen a cikkíró által figyelembe vett legfontosabb értelmezési szempontot, megközelítési irányvonalat tükrözi. A cikk így kezdődik: „*Elmondhatja-e az országról minden tapasztalatát az író? Tudjuk. (...) S a falujáról, ki ott élte le életét, s tud mindent róla? Bosszulatlan semmiképp.*” Még csak részletek jelentek meg a szövegből (a *Korunk* és a *Valóság* 1974-es számaiban), máris „morajlik” Szék, „igaz, csak a fű alatt”. Cseres Tibor a kötet néprajzi értékére hívja fel a figyelmet: „*Győri Klára néprajzi alany s etnográfikus tárgy egyidőben*”, az önéletrajz legfőbb értéke, hogy egy parasztasszony tudatvilágát tükrözi: „*Nem először írom le: sok ilyen kétkezi önéletírás kellene, hogy napjaink történetírása számára eleven életet szolgáltatassunk arra az időre, mikor a halott aktákra bomló tudós meg akarja majd mozdítani és szólaltatni a nagy történet csontvázát.*” Eszerint tehát értékes a kötet tudományos szempontból; értékét pedig dokumentum-jellege, történeti forrásként való használhatósága képezi. Ebben a tálalásban szintén az irodalommal kerül párhuzamba az önéletrajz, azokkal az irodalmi művekkel legalábbis, melyek szintűgy hitelesen hivatottak ábrázolni a paraszti társadalmat. Cseres Tibor a Győri Klára-kötetet Tamási Gáspár műve mellé állítja, illetve az előző recenzióban is látott módon magyarázza az önéletrajz létrejöttét: Győri Klára is „*hallgatott volna, ha történetesen nem marad gyermektelen*”. A világirodalmi párhuzamokkal kapcsolatban pedig így foglal állást: „*A paraszt-, vagy mondjuk úgy: falusi asszony életéről – peren kívül – ilyen nyíltan nem beszéltek s főként nem írtak magyar nyelven*”.

Végül az előzőekhez képest egy év elteltével megjelent másik, Miklós Elemér által az *Új Írásban* megjelentetett elemzést lássuk²⁷: „*A 75 éves parasztasszony beáll a rendes barázdába, s nem akar egyebet, mint – emlékeiben turkálva – végiggondolni, bemutatni háromnegyed századunk paraszti asszonysorsának változásait, melyet személyesen végigélt a Kolozsvár melletti Széken*”. A cikk azt fejt ki, hogy a személyiség

²⁴ NAGY Olga 1976.

²⁵ LÁTÓ Anna 1976.

²⁶ CSERES Tibor 1976.

²⁷ MIKLÓS Elemér 1977.

a természeti, társadalmi, emberi környezet által determinálva fejlődik. Éppen ezért („a múltat faggató történelmi regények” mellett) Győri Klára szövege „öszönös ráeszmélés és tudatos célirány egybefonódása”, *szociográfikus önéletrás*, mely arra keresi a választ, hogy „*mivé lehet az ember a paraszti élet szigorú kötöttségében*”. Az önéletrajzban leírt történeteket, a két férfi (apa és férj) magatartásának következményeit magyarázva a személyiségfejlődés környezeti meghatározottságának dokumentumaként jellemzi az írást: „*Nagy Olga igényes munkát végzett, mert amit feltár, egyszerre emberi és egyszerre társadalmi*” – zárja cikkét Miklós Elemér.

A fenti néhány recenzió során láthattuk, hogy a Tamási Gáspár könyvéhez viszonyítva Győri Klára önéletrajzának kapcsán jóval több ízben kerül előtérbe a néprajzi szempont. Ennek legfőbb oka nyilvánvalóan Nagy Olga munkájához fűzhető, jelentős szerepe van a kötet előszavának, melyben néprajzi szempontok fogalmazódnak meg, mintegy ajánlásképpen, ha úgy tetszik, utasításképpen a szöveg olvasásához. Azonban a néprajzi szempont nem önállóan működik, a recenziókban egyértelműen a szépirodalom terminológiájának, szemszögének, műértelmezési stratégiájának van alávetve. Más szóval: az önéletrajzot vagy szépirodalomként olvassák, vagy pedig néprajzi adatok forrásaként tekintik, semmiképp sem önálló műfajként. Maga Nagy Olga sem ajánlja önálló műfajként a könyvet, bár számos jellemvonását domborítja ki a lehetséges (a népi írásbeliséghez sorolható) műfajiságnak.

Az irodalmi recepció e két példájából levonható következtetések

A fent tárgyalt két publikált népi önéletrajz közös vonása a megjelenés ideje (1970-es évek), megjelenésének helye (a Kriterion Könyvkiadó), a fogadtatás elsődleges helye (a romániai magyar irodalmi közélet, illetve néhány magyarországi, hasonló fórum). Megfigyelhető a néprajzi irányú érdeklődés is, Tamási Gáspár könyvének esetében főként a leírt, ábrázolt paraszti társadalom következményeként, Győri Klára kötete kapcsán pedig leginkább Nagy Olga néprajzi beállítottságú érdeklődésének, kérdésfelvetésének folytán (ez utóbbinál azonban a recepciót jelentős mértékben határozza meg a könyv sajátos, eladdig az ilyesfajta néprajzi-irodalmi közlésekben példátlan, „obszcén” szóhasználata). Esetenként az önéletrajz mint közös műfaji vonatkozás és mint a hagyományos, huszadik századi paraszti társadalom ábrázolása lesz az elsődleges oka annak, hogy a két könyvet

összekapcsolják a receptáló diskurzus résztvevői. Az irodalmi recepció eleve egyértelművé teszi saját maga számára azt, hogy a két szöveg a szépirodalomból ismert önéletrajz műfajához hasonló, ennél fogva az irodalom terminológiáját használja e két (amúgy is részben szépirodalmi jellegű szöveggént útjára indított) kiadvány értelmezésekor. Tény azonban, hogy mindkét népi önéletrajz, eltekintve az indítékoktól és megközelítésektől, széles körben talál fogadtatásra, hívja fel magára a figyelmet.

Nagy Olga néprajzkutatói pályájára visszatekintő, vallomások jellegű könyvében (*Pályakép fényel és árnyékkal*) tekinti át a Győri Klára könyve által generált recepció rövid történetét.²⁸ „Kali nénihez” fűződő személyes viszonyát több évtizedes kutatás előzi meg, mely a széki asszony által birtokolt szóbeli folklórtudás gyűjtésére irányul. 1960-ban jelenti ki Győri Klára, hogy „már mindent bémondott”, azaz nincs már több közlésre alkalmas szöveg a tarsolyában. Ekkor jön az ötlet, hogy „Kali néni” mondja el élete történetét. Az asszony válaszképpen *leírja* önéletrajzát, melyet Nagy Olga, bevallása szerint, tizennégy évig őriz, anélkül, hogy különösebb figyelmet szentelne annak.²⁹ Tizennégy év múltán jön a felismerés, mely Nagy Olga figyelmét az írott népi kultúrára, azaz a népi írásbeliségre tereli. Készítésére folytatás, illetve szövegvariánsok születnek ezek után az idős széki asszony tollából, a folytatás tartalmazza „a legsúlyosabb vallomásokot”, melyek az előzőekben látott vitát, „Győri Klára könyvének perét” voltaképp elindítják.

A könyv pere tulajdonképpen a népi önéletrajznak mint műfajnak a létjogosultságát, illetőleg a népi önéletrajzról mint műfajról való beszéd létjogosultságát alapozza meg.³⁰ A szóbeli folklór tudója elveszti szerepét, hallgatóságát lokális kontextusában, holott történetei hallgatóság nélkül nem létezhetnek.³¹ Nem veszti el azonban készítését, mellyel ezeket a szövegeket forgalmazza, és így, a közlés iránt érzett kényszeréből kifolyólag megkeresi a számára alkalmas kontextust, azt a közeget, amelyben tovább alkothat, ahol újra hallgatóságra lel, ahol megszűnik magányérzete.³²

Győri Klára felfedezése, mondja Keszeg Vilmos, az élő népi kultúra felfedezése is egyben, az önéletrajz körül kialakult, az irodalmi recepció során végbe ment vita valójában a tudomány megújulását, paradigmaváltást hozott, anélkül, hogy ezt sejtették volna azok, akik ebben részt vettek.³³ Ugyanakkor Győri Klára kötetének ilyenszerű fogadtatása részben az akkori idealizált nép-fogalommal, valamint a Székről kialakult idealizált képpel magyarázható.³⁴

²⁸ NAGY Olga 1995.

²⁹ Uo., 121.

³⁰ KESZEG Vilmos 2002.

³¹ Uo., 150.

³² Uo., 151.

³³ Uo., 152–153.

³⁴ Uo., 156–159.

Az említett két népi önéletrajz megjelenése óta (s talán e két mű publikálása is szerepet játszott ebben) a magyar néprajztudomány fokozatosan építi föl a népi önéletrajzról szóló diskurzusát, gondolunk itt Hoppál Mihály, Küllős Imola, Verebélyi Kincső, Niedermüller Péter korábbi tanulmányaira.³⁵ További

érdekes tanulságokkal szolgálhatnak a lokális recepcióra irányuló kutatások, melyek rávilágíthatnak arra, hogy egy adott közösség hogyan, milyen beszédhelyzetekben képes befogadni a közösségből származó népi önéletrajz napjainkban, múltban, vagy akár az elkövetkezőkben publikált önéletrajzát.³⁶

Szöcs Levente - Tarisznyás Márton Múzeum, Gyergyószentmiklós, szocslevente@tmmuzeum.ro

Irodalom

CHARTIER, Roger

2001 Culture écrite et littérature à l'âge moderne, *Annales*, HSS. Juillet–octobre, nr. 4–5, 783–802.

CSERES Tibor

1976 Asszony-élet a Mezőségen, *Élet és Irodalom*, XX, 19, Budapest, 11.

HOPPÁL Mihály – KÜLLŐS Imola

1972 Parasztönéletrajzok – paraszti írásbeliség, *Ethnographia*, 83, 2–3, 284–292.

KÁNTOR Lajos

1971 Farkaslaka 1922–1970, *Korunk*, 7, 1102–1105.

KÁNYÁDI Sándor

1971 Előszó, in: Tamási Gáspár: *Vadon nőtt gyöngyvirág. Emlékezés*, Kriterion, Bukarest.

KESZEG Vilmos

2002 Az írás és a beszéd konfliktusa: egy írástudó asszony „pere”, in: Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*, Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 147–178.

2003 A népi élettörténet műfajáról Zsigmond Erzsébet kézírata ürügyén (Utószó), in: Zsigmond Erzsébet: *Sírató. Életem paraszti könyve*, Erdélyi Gondolat Kiadó, Székelyudvarhely, 128–143.

2005 Az etnográfiai leírás mint olvasmány a helyi társadalomban, in: Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklor és irodalom*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 315–339.

KÓSA László

1970 Tamási Gáspár: *Vadon nőtt gyöngyvirág*, *Ethnographia*, 81, 2–3, 411–412.

KÜLLŐS Imola

1988 Igaz történet, élettörténet, önéletrajz, *Magyar Néprajz*, V, 251–266.

1989 Paraszti írásbeliség: a folklór új formái, in: Csáky, Moritz – Haselsteiner, Horst – Klaniczay Tibor – Rédei Károly (szerk.): *A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében*, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Budapest–Wien, 281–291.

2000 A női életrajzok folklorisztikai vizsgálatának néhány tanulsága, in: Balázs Géza – Csoma Zsigmond – Jung Károly – Nagy Ilona – Verebélyi Kincső (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*, Budapest, 134–163.

LÁTÓ Anna

1976 Egy boldogtalan boldog élet, *Korunk*, 6, 440–442.

LEJEUNE, Philippe

2002 Az önéletrajz meghatározása, *Helikon*, XLVIII, 3, 272–285.

MIKLÓS Elemér

1977 Ebből tanuljanak mások. Győri Klára önéletrajzáról, *Új Írás*, 5, 104–105.

NAGY László

1970 Gáspár könyve, *Élet és Irodalom*, XIV, 43, 11.

NAGY Olga

1975 Előszó, in: Győri Klára: *Kiszáradt az én örömem zöld fája*, Kriterion, Bukarest.

1976 Legújabb (és szenzációs) adalékok boszorkány-ügyben, *Utunk*, XXXI, 7, 4.

1995 *Pályakép fényel és árnyekkel. Egy néprajzos emlékezése*, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely.

NIEDERMÜLLER Péter

1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés, *Ethnographia*, 99, 3–4, 376–390.

SZEKÉR Endre

1971 Tamási Gáspár: *Vadon nőtt gyöngyvirág*, *Forrás*, 1, 88–89.

SZŐCS István

1976 A dokumentumtól az irodalomig, *Utunk*, XXXI, 2, 2.

VEREBÉLYI Kincső

2001 „...mert az idő nem vár semmit, hanem telik...” Jegyzetek a paraszti önéletrajzokról, in: Hála József – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.): *Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére*, Budapest, 521–534.

³⁵ HOPPÁL Mihály – KÜLLŐS Imola 1972; KÜLLŐS Imola 1988; 1989; 2000; NIEDERMÜLLER Péter 1988;

VEREBÉLYI Kincső 2001.

³⁶ Lásd KESZEG Vilmos 2005.

Publikált népi önéletrajzok

GYÖRI Klára

1975 *Kiszáradt az én örömem zöld fája*, Kriterion, Bukarest.

TAMÁSI Gáspár

1970 *Vadon nőtt gyöngyvirág. Emlékezés*, Kriterion, Bukarest.

1971 *Vadon nőtt gyöngyvirág. Emlékezés*, 2. kiadás, Kriterion, Bukarest.

ZSIGMOND Erzsébet

1995 *Sírató. Életem panaszos könyve*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

2003 *Sírató. Életem könyve*, Erdélyi Gondolat Kiadó, Székelyudvarhely.

Recepția literară a două biografii populare

(Rezumat)

Lucrarea prezintă câteva întrebări în legătură cu publicarea autobiografiilor populare. Concentrându-se asupra autobiografiei lui Klára Győri (Szék – Sic, jud. Cluj) și Gáspár Tamási (Farkaslaka – Lupeni, jud. Harghita), se arată cum a reacționat viața literară la apariția acestor texte într-un discurs literar nou.

Literary Reception of Two Popular Autobiographies

(Abstract)

The author tries to answer some questions in relation with published popular autobiographies, concentrating on the texts of Klára Győri (Szék – Sic, Cluj county) and Gáspár Tamási (Farkaslaka – Lupeni, Harghita county). Our intention is to show, how the medium of literature reacted to these texts, entering a new literary discourse.